

ÚVOD

Střední Evropa představovala před rokem 1939 pestrá mozaika národů, které vedle sebe žily po několik staletí. Formy jejich soužití a vzájemné ovlivňování se vytvářely osobitý fenomén, který je dodnes přitažlivý pro historiky, literáty, esejeisty, kunsthistoriky a filology, ale i pro architektky, urbanisty, právníky a ekonomy. Podstatné strukturální změny přinesla první světová válka, která ve středoevropském prostoru zničila monarchistické a nastolila republikánsko-demokratické principy. Na troskách starého světa vzniklo nové mírové uspořádání. Dříve podřazené slovanské národy se ve svých teritoriích ujaly vlády. Německé a maďarské etnikum, jež do té doby pevně třímala oště moci, se často ze dne na den ocitla v postavení národnostních menšin. Brzy se také ukázalo, že staré antirepublikánské a antidemokratické tendence byly silnější, než se myslelo. Už ve dvacátých letech tak v této oblasti vznikly různé formy diktatur. Střední Evropa jako jistý barometr evropských dějin patřila po celé meziválečné období k neklidné části evropského kontinentu.

K následkům rozpadu Rakousko-Uherska v roce 1918 patřila nejen změněná politická mapa Evropy, již vytvářely především nástupnické státy bývalé monarchie, ale i nostalgie a pragmatické volání po udržení a obnovení společného středoevropského hospodářského prostoru. K ekonomickému a politickému vývoji střední Evropy po roce 1918 je historikům k dispozici dostatek české i zahraniční odborné literatury. Mezi tématy, která však doposud nejsou v české i evropské historiografii náležitě zpracována, patří hnutí za středoevropské hospodářské a kulturní sblížení, jež vyvolal profesor ekonomie budapeštské univerzity Elemér Hantos (čti Hantoš). Tento maďarský myslitel se více než třicet let zabýval ekonomickými problémy a kulturním dědictvím střední Evropy. Již v roce 1905 zveřejnil studii o finančních problémech Uherska, poté se zabýval hospodářskými otázkami Rakousko-Uherska a po roce 1918 i celé střední Evropy. Své závěry zveřejňoval v rodné maďarštině a také v němčině, která byla ještě v meziválečné době univerzálním

středoevropským jazykem, francouzštině a angličtině, a tak se staly evropsky známými. K proslulosti Hantose přispěla i jeho značná propagandistická činnost a skutečnost, že své plány předkládal Společnosti národů v Ženevě. Významná byla i jeho spolupráce s hlavní osobností souběžně existujícího panevropského hnutí Richardem Nikolausem Coudenhovem-Kalergim.

* * *

Literatura k hnutí Eleméra Hantose a jeho odezvě v meziválečném Československu je velmi skromná. Tímto tématem se dosud nejvíce zabývali Drahomír Jančík a Dagmar Moravcová. V širším rámci evropských integračních idejí se osobnosti Hantose věnovali i Václav Veber a Vladimír Goněc. Ze speciálního hlediska situace železnic ve střední Evropě sledoval Hantosův přínos k řešení těchto problémů Ivan Jakubec. Okrajově tuto osobnost jmenuje ve své syntéze o Malé dohodě Zdeněk Sládek.

Jančíkovy články¹ jsou přínosné zejména pro poznání vztahu oficiální československé politiky vůči Hantosovi a vídeňské mezinárodní ekonomické organizaci *Mittleeuropäischer Wirtschaftstag* (Středoevropský hospodářský sněm). Autor v nich také důsledně analyzoval snahy Československa o překonání hospodářské dezintegrace střední Evropy. Drahomír Jančík se systematicky věnuje především tematice hospodářského pronikání Německa do Jugoslávie a Rumunska a rozkladu Malé dohody ve třicátých letech 20. století.² Jeho výzkum přibližuje mezinárodně-politické konstelace ve střední Evropě, v nichž probíhaly snahy evropských politiků i různých aktivistů o středoevropské a celoevropské hospodářské a politické sblížení. Jančík se Hantosovým hnutím zabýval výhradně z hlediska svého oboru, kterým jsou hospodářské dějiny. V jeho pojetí proto pocítujeme absenci kulturní a myšlenkové roviny tohoto hnutí.

Dagmar Moravcová se středoevropskému hnutí věnovala v širším kontextu československo-německých vztahů v politické, hospodářské a kulturní oblasti v letech 1929–32. Ve své práci *Československo, Německo a evropská hnutí 1929–1932*³ se detailně zabývala evropskými integračními proudy v Německu, Rakousku a Československu v uvedeném období. Oproti Jančíkovi blíže charakterizovala aktivity a názorový vývoj významných proevropských myslitelů Richarda Coudenhove-Kalergiho, Eleméra Hantose, Karla Antona Rohana a Václava Schustera. V textu zdůraznila klíčovou roli Briandova plánu sjednocené Evropy,

který označila za prubířský kámen schopnosti evropských států odstranit vzájemné hospodářské (celní), politické a psychologické překážky. Moravcová nastínila i vztah Brianda a Coudenhove-Kalergiho a vyzdvihla rozhodující úlohu francouzsko-německých vztahů pro politickou stabilitu na evropském kontinentu. Ke kladům publikace patří dále skutečnost, že autorka přiblížila činnost *Středoevropského ústavu* v Brně v souvislostech dobových evropských hnutí a v mantinelech mezinárodní politiky. Její podrobná analýza končí rokem 1932, období po tomto roce se dosud nevěnovala. Studie Jančíka a Moravcové jsou nesporně objevené a cenné. Pro svou specializaci se však nemohli komplexně zabývat brněnským středoevropským institutem v rámci Hantosova středoevropského hnutí v letech 1929–39. Platí to zvláště pro zhodnocení konceptů v ekonomické a kulturní oblasti, které z prostředí institutu vzešly.

Václav Veber sledoval Hantosovu iniciativu v kontextu středoevropských oficiálních i neoficiálních projektů meziválečného období. Jeho text, jenž je postaven především na dostupné literatuře, tvoří jednu z mnoha kapitol obsáhlé syntézy *Dějiny sjednocené Evropy*⁴, již napsal nejen pro odborné kruhy, ale i pro širší publikum. Jako jeden z mála historiků se také alespoň rámcově zabýval vztahem Coudenhove-Kalergiho a Hantose. Přínos Vladimíra Goňce shledáváme v charakteristice evropských proudů a hnutí meziválečného období. Jeho práce *Evropská idea I.*⁵ je přehledná a jako komparace nejdůležitějších proevropských, respektive prointegračních konceptů tvoří prozatím vstupní text pro vypracování širší syntézy. K pozitivům jeho publikací patří i snaha o odbornou a mentální charakteristiku osobností z československého prostředí, jež se angažovaly ve středoevropských a celoevropských iniciativách.

Ivan Jakubec se ve své práci *Železnice a labská plavba ve střední Evropě 1918–1938*⁶ zabýval Hantosovými plány, které byly zaměřeny k překonání železničních problémů ve střední Evropě. Vysoce hodnotil jeho návrhy k řešení složité dopravní situace formou vícestranných úmluv, přičemž uvedl, že některá navrhovaná řešení byla později přijata konferencemi Společnosti národů, avšak často jen ve formě pouhého doporučení. Blížším vztahem Hantose vůči československé politice, hospodářským a dopravním expertům či aktivistům panevropského a středoevropského hnutí se však nevěnoval. Eleméra Hantose jakožto iniciátora mnoha ekonomických iniciativ ve své syntéze *Malá dohoda 1919–1938*⁷ uvádí i Zdeněk Sládek. Charakterizoval jej však jako osobnost bez významnějšího vlivu.

Budeme-li posuzovat dosavadní úsilí českých historiků na tomto poli, můžeme říci, že možnosti, které skýtají prameny dislokované v Praze, již byly z velké části využity, zatímco pramenná základna ke střeoevropskému hnutí, která se nalézá v Brně, dosud zůstávala naprosto nedotčena. V tomto kontextu se setkáváme s téměř neznámými dějinami česko-německého Brna meziválečných let, které jsou součástí širší střeoevropské a celoevropské historie tohoto období.

* * *

Přemýšlíme-li o zvoleném tématu, musíme v mnohém uvažovat o geografickém prostoru, do něhož je práce zasazena. Je zapotřebí přemýšlet o charakteru měst Vídně a Brna, o kultuře střední Evropy tak, jak byla utvářena v průběhu 18., 19. a na počátku 20. století. Badatelé, kteří se chtějí těmito problémy zabývat, musí vzít v úvahu skutečnost, že Brno až do roku 1918 náleželo do sféry vídeňského kulturního okruhu. Přináležitost k Vídni se projevovala především v oblastech urbanistiky, architektury, umění, vědy a techniky. Mezi císařskou metropolí Vídní a nedalekým Brnem rovněž existovala silná pouta v hospodářské, politické a společenské rovině. Němečtí obyvatelé Brna hovořili jazykem, jenž byl velmi podobný vídeňské němčině. K příznačným rysům tohoto geografického prostoru patřila také silná migrace českého a německého obyvatelstva z Brna a jižní Moravy do Vídně.

Patrně nejvýraznější paralelu k Vídni v Brně nacházíme ve výstavbě městské okružní třídy ve druhé polovině 19. století, již vytvářeli renomovaní architekti Ludwig von Förster, Heinrich Ferstel, Theophil Hansen, Eduard van der Nüll a další, kteří se významně podíleli na budování vídeňského ringu. Tyto souvislosti nejlépe vystihl historik umění Pavel Zatloukal v práci *Brněnská okružní třída*.⁸ Významná a v mnoha směrech velmi objevná je i práce Jana Sedláka *Brno secesní*.⁹ Rovněž další historikové umění – zvláště Jitka Sedlářová¹⁰, Jiří Kroupa¹¹ a Robert Janás¹² – většinou zastávají názor, že Brno nebylo svým charakterem jen „předměstím Vídně“, ale tvořilo s ní společnou kulturní rovinu. Vzájemné propojení existovalo i mezi humanitně, pacifisticky a hospodářsky zaměřenými spolky v obou městech, a to i po roce 1918, což zatím není v odborné historické literatuře adekvátně zpracováno.

Při bližší analýze tohoto tématu se tak objevují zřetelné kontury česko-německo-židovského Brna meziválečných let, které si přes svůj dynamický architektonický a urbanistický rozmach a novou adminis-

trativně politickou orientaci k Praze uchovávalo duchovní spojení s rakouskou metropolí Vídní. Tato orientace byla příznačná zvláště pro německou kulturní vrstvu Brna. Duchovní proudy evropského významu mezi Vídní a Brnem dosvědčuje již v roce 1919 v Brně založená *Kosmopolitische Gesellschaft* (Kosmopolitní společnost)¹³, jež vznikla pod vlivem mezinárodních pacifistických, kosmopolitních a pravděpodobně i zednářských idejí, které do největšího moravského města přicházely z Vídně. Druhým duchovním proudem, který do Brna proudil především z rakouské metropole, bylo *paneurospké hnutí*, jež přivedl k životu hrabě Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi.

Oba tyto myšlenkové směry byly spřízněny s mezinárodním pacifistickým hnutím. Kosmopolitní společnost zejména s hnutím *Clarté*, jež vyvolali francouzští spisovatelé Romain Rolland a Henri Barbusse. Zakladatelé paneurospkého hnutí přiznávali inspiraci idejemi rakouské pacifistky Berthy von Suttner. Spojení Brna a Moravy s mezinárodním mírovým hnutím přitom již před první světovou válkou zajišťovala česká pacifistka Jindřiška Wurmová, která od roku 1904 udržovala styky s Berthou von Suttner a *Österreichische Friedensgesellschaft* (Rakouskou mírovou společností) a od roku 1910 také s Mezinárodní mírovou kanceláří v Bernu. Wurmová, která vedla spolek *Jednota Mírová*, po roce 1918 navázala přátelské vztahy s kosmopolitním i paneurospkým hnutím, které v Brně pevně zakotvilo. Avšak ani česká kulturní a umělecká vrstva města nevyměnila jednoduše Vídeň za Prahu. Pokud už se od Vídně odklonila, pak jen v podobě navázání přímých kontaktů s Paříží a dalšími centry.

Brno meziválečných let se nám tak jeví nejen jako dynamicky se rozvíjející druhá česká metropole¹⁴, ale i jako typické středoevropské město, v němž prostupovala česká, německá a židovská složka a v němž proudily významné evropské duchovní směry, jimiž byly ovlivňovány všechny zde žijící národnosti. Evropsky významnou se stala zdejší funkcionalistická architektura, *die weise Moderne* (bílá moderna), *die Hauptstadt moderner mitteleuropäischer Architektur* (hlavní město moderní středoevropské architektury)¹⁵, která nalezla svůj výraz i na nově vybudovaném zemském výstavišti. Zde se v roce 1928 konala velkolepě koncipovaná *Výstava soudobé kultury v Československu*, jíž se mladá republika představovala domácí veřejnosti i vůči zahraničí. V tomto prostředí trvalého pozitivního i negativního národnostního pnutí inicioval na jaře roku 1929 Elemér Hantos založení středoevropského institutu, který se stal jednou z hlavních bašt tohoto směru středoevropského hnutí.

I největší české město Praha již z hlediska své podstaty a geografické polohy prošlo po vzniku Československa nesmírně dynamickým vývojem. Proměny Prahy a její postupnou urbanistickou a architektonickou přeměnu do velkoměstského hávu ve druhé polovině 19. století a v prvních desetiletích 20. století zpracoval výstižně ve své syntéze *Od aglomerace k velkoměstu*¹⁶ Jiří Pešek.

Vznikem Československé republiky se Praha stala metropolí nového státu se všemi možnostmi, které tento status nabízel. Už ve dvacátých letech se město proměňovalo ve skutečnou evropskou metropoli. Pro duchovní a politický vývoj prvních let republiky je možné uvést, že pro větší část českých politických a ekonomických elit byla patrně příznačná víra, že se staneme ve střední Evropě vedoucím národem a Praha převezme roli, kterou dříve hrály v Rakousko-Uhersku Vídeň a Budapešť. Odtud také pocházela nedůvěra k středoevropským a celoevropským koncepcím, jež se začala měnit teprve se změnou kursu československé zahraniční politiky pod vedením Edvarda Beneše ve druhé polovině dvacátých let.

Záměrem předloženého textu by proto mělo být přiblížení ohlasu Hantosova středoevropského hnutí v meziválečném Československu (zejména v českých zemích) a vytvoření základny pro další bádání v této oblasti. Ve své práci jsem se zaměřil především na analýzu činnosti dvou vedoucích spolků – *Středoevropského ústavu v Brně* a *Evropského studijního komitétu v Praze*. Zabýval jsem se podněty, které oba instituce přijímaly ze středoevropských konferencí a iniciativ, jež organizoval především Elemér Hantos v Budapešti a ve Vídni, ale i jejich vlastními podněty a závěry, které vypracovávaly. V textu hodnotím i publikační činnost některých významnějších osobností, které stály mimo tyto iniciativy, a přesto byly jejich snahy s prací uvedených sdružení velmi podobné, ne-li identické. V plné míře to platí zejména na příkladu průmyslníka a myslitele Victora Bauera.

* * *

Cílem této práce není komplexně se zabývat osobností Eleméra Hantose a jeho hnutím v kontextu mezinárodní politiky, což si zaslouhuje zvláštní monografii. Pro uvedené téma je ostatně příznačné, že Hantosovo hnutí není dosud náležitě zpracováno ani v rakouské, německé, maďarské či francouzské historiografii, ačkoli se někteří badatelé – zvláště Jürgen Elvert, Reinhard Frommelt, Armin Gansger, György Gyarmati, Joachim Kühl, Herbert Matis, Zoltán Szász a Anita

Ziegerhofer-Prettenthaler – Hantosem v širším kontextu svých prací zabývali.

Nejvíce prostoru věnoval rozboru Hantosova díla ve své diplomové práci, jež byla obhájena na univerzitě v Klagenfurtu, Armin Gansger¹⁷. Jeho text je však převážně kompilativního charakteru a ačkoli autor čerpal z několika Hantosových publikací, postrádáme v této práci komplexní analýzu jeho ekonomických plánů i návrhů, které podával v kulturní oblasti. V rakouské historiografii se dále evropskými integračními snahami v meziválečném období zabýval Thomas Neumann.¹⁸ Ve své disertaci *Die europäischen Integrationsbestrebungen in der Zwischenkriegszeit* (Evropské integrační snahy v meziválečném období), která byla obhájena na Právnické fakultě vídeňské univerzity, se ale přes slibný název věnoval výlučně Briandovu plánu, včetně cesty k tomuto projektu. Co se týče Hantose, uvádí pouze jedno jeho dílo v seznamu literatury. V článkách rakouského hospodářského historika Herberta Matise¹⁹ a maďarských badatelů György Gyarmatiho a Zoltána Szásze²⁰ je Hantos hodnocen pouze jako jeden z mnoha myslitelů, kteří navrhovali změnu hospodářských poměrů ve střední Evropě po roce 1918. Uvedení autoři Hantose pouze stručně posuzují jako ekonomického odborníka, přičemž zcela opomíjejí jeho naléhavé úvahy o nutnosti zachování originální kultury střední Evropy.

Dílo Eleméra Hantose zahrnuje do svého výzkumu i historička z univerzity v Grazu Anita Ziegerhofer-Prettenthaler. Ve své habilitační práci *Botschafter Europas. Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi und die Paneuropa-Bewegung in den zwanzigen und dreissigen Jahren*²¹ (Velvyslanec Evropy. Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi a panevropské hnutí ve dvacátých a třicátých letech) se velmi komplexně zabývala osobností zakladatele a šířitele panevropského hnutí i samotným hnutím v meziválečném období. Její syntéza představuje zatím vrchol poznání, k němuž evropští historikové v tomto tématu dospěli. Autorka se v rámci svého bádání zabývala také úsilím Hantose. Charakterizuje zejména jeho podíl na pořádaných panevropských hospodářských konferencích. K nesporným pozitivům její práce patří proto i nastínění spolupráce obou hlavních proevropských aktivistů v ekonomické oblasti.

Pro německou historiografii jsou v rámci dějin evropské integrace dominantní německo-francouzské vztahy s důrazem na locarnský proces. Němečtí badatelé se těmito vztahy zabývají zejména v časové rovině od dějů, které předcházely konferenci v Locarnu po nástup Hitlera k moci. Role aktivistů typu Hantose zůstává mimo jejich od-

borný zájem. Historikové Jürgen Elvert²² a Reinhard Frommelt²³ se proto Hantosem zabývali pouze okrajově v rámci německo-francouzských politických vztahů dvacátých a třicátých let 20. století. Frommelt navíc nepřesně Hantose označil jako možný nástroj určitých skupin průmyslníků.

Autorem, který se tomuto pojetí v německém dějepiscectví vymyká, je Joachim Kühl.²⁴ V publikaci *Föderationspläne im Donauraum und in Ostmitteleuropa* (Federační plány v dunajském prostoru a ve východní střední Evropě) hodnotil Hantose jako významného ekonomického odborníka, který s částečnou podporou maďarské a rakouské vlády a s jistým vlivem u Společnosti národů prosazoval plán hospodářského sblížení pěti nástupnických států Rakousko-Uherska. Kühl napsal na pohled přehlednou práci. Zpolitizovaná druhá část publikace, jež je zaměřena k období druhé světové války a k poválečnému vývoji, však silně zpochybňuje věrohodnost celého díla. Zdá se, jako by účelem první části práce bylo vědecky podepřít politické záměry druhé části publikace, napsané zřejmě na politickou objednávku neohabsburského směru či proudu, který v naší emigraci představovali například Lev Prchala, Ferdinand Durčanský ap.

Také polská historiografie se Hantosovu hnutí nevěnuje. V kontextu historie evropské integrace klade akcent na celoevropskou dimenzi tematiky a na binární vztahy Německo – Francie a Německo – Polsko. Badatelem, který se soustavně zabývá především francouzskými a německými integračními koncepcemi, je historik z wroclavské univerzity Karol Fiedor.²⁵

Historikem, jehož odborný zájem směřuje především k panevropskému hnutí Richarda Coudenhove-Kalergiho, je Lubor Jílek, jenž působí na univerzitě v Ženevě. Ve svém výzkumu se dotkl i komparace koncepcí Eleméra Hantose a Milana Hodži, které nápaditě porovnává ve sborníku, jenž vydal Francouzský výbor pro ekonomickou a finanční historii.²⁶ Další český exulantský badatel Milan Hauner, jenž působí v USA, zmiňuje Hantose ve své studii *Deutschland und Mitteleuropa* (Německo a střední Evropa). V podkapitole Mitteleuropa-Konzeptionen ohne Deutschland (Středoevropské koncepce bez Německa) o něm s určitým despektem napsal, že se projevoval jako *unermüddlicher ungarischer Träumer* (neúnavný maďarský snilek).²⁷

Shrneme-li dosavadní snažení evropské historiografie ve směru výzkumu středoevropského hnutí Eleméra Hantose, můžeme konstatovat, že tento maďarský myslitel je většinou autorů vnímán pouze jako hospodářský odborník a navrhovatel mnoha ekonomických plánů

a nikoli jako mnohvrstevnatá osobnost s výrazným působením na kulturním poli. Tato tematika z prehistorie evropské integrace se proto jeví jako rozsáhlý úkol pro mezinárodní kolektiv historiků, jenž by měl objektivně zhodnotit úlohu Hantosova hnutí v procesu evropských integračních snah let 1919–1939.

PODĚKOVÁNÍ

Rád bych poděkoval všem, kteří mi pomohli při vytváření této knihy. Jejím základem je má doktorská práce z oboru obecných dějin, kterou jsem v květnu 2004 obhájil na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Proto chci nejprve poděkovat doc. Martě Romportlové za vedení disertační práce a nasměrování k velmi zajímavému tématu.

Další poděkování patří doc. Vladimíru Goňcovi, jenž mi cennými radami a postřehy, které směřovaly k mezinárodnímu kontextu zvoleného tématu, pomohl při vytváření rozšířené knižní verze. Za podnětné debaty, jež mi přiblížily svět německé kulturní vrstvy města Brna v časovém horizontu Rakousko-Uherska a první republiky a za osvětlení mnoha souvislostí, které existovaly mezi městy Vídní a Brnem, vděčím PhDr. Jitce Sedlářové. Stejnou měrou chci vyjádřit poděkování bohužel již zemřelé PhDr. Věře Bednářové, ve třicátých letech aktivní pacifistce, s níž jsem rád hovořil a dopisoval si s ní o česko-německých vztazích nejen ve městě Brně v období let 1900–1945. Profesoru Jaroslavu Markovi děkuji za přátelský přístup, cenné rady a kritické postřehy k textu vznikající disertační práce a ke stylu psaní historických prací vůbec. Doc. Dagmar Moravcové děkuji za odborné konzultace, pozitivně vedené rozhovory a za zapůjčení některých archivních kopií. Profesoru Richardu Pražákovi jsem vděčný za užitečné a zajímavé poučení v česko(slovensko)–maďarských vztazích v 18.–20. století.

Ze svých studijních pobytů ve Vídni děkuji za užitečné podněty k mé práci prof. Ernstu Bruckmüllerovi z Vídeňské univerzity a prof. Karlu Bachingerovi z Hospodářské univerzity. Za vstřícný přístup při poskytování archivních materiálů děkuji všem pracovníkům oddělení Archivu republiky z Rakouského státního archivu a Archivu města Vídně. Stejně tak chci poděkovat pracovníkům Moravského zemského archivu, Archivu města Brna, Státního archivu České republiky v Praze na Chodovci, Archivu Masarykova ústavu Akademie věd ČR, Státního okresního archivu ve Zlíně–Klečůvce a Archivu Masarykovy univerzity. Mé poděkování za zapůjčení některých dobových publikací, jež se

týkají díla profesora Eleméra Hantose, patří také prezidentu curyšské nadace Mitteleuropa-Stiftung Randymu Charlesi Eppingovi.

Své díky chci vyjádřit i Mag. Agemesovi, PhDr. Michalu Babíkovi, Attilu Detárymu (za M. Babíka), Mag. Ivanu Grubimu, Mgr. Robertu Janásovi, Ph.D., PhDr. Luboru Jílkovi, Mgr. Šárce Lellkové, Ph.D., Mgr. Martinu Markelovi, Ph.D., PhDr. Františku Pospíšilovi (†), Mgr. Aleši Urválkovi, Ph.D., Bc. Tomáši Zapletalovi a PhDr. Jaroslavu Zezulčíkovi, kteří svými radami a postřehy přispěli ke zdárnému ukončení této práce.

PhDr. Marku Pečenkovi a redakci nakladatelství Dokořán děkuji za vstřícný přístup a zpřístupnění této knihy české veřejnosti.

Za dotace na vydání knihy děkuji Svazu Maďarů Brno a Maďarskému kulturnímu středisku v Praze, Jihomoravskému kraji, Statutárnímu městu Brnu, Maďarskému kulturnímu sdružení Brno a Jihomoravské plynárenské a. s. Za Maďarské kulturní sdružení ještě Nadaci Tomáše Bati. Poděkování patří také mým rodičům, přátelům a všem mým blízkým, kteří mě po tři léta od obhajoby disertační práce podporovali a vybízeli k jejímu knižnímu vydání.

V Brně, září 2007